

Gabriel, Jiří

Život a dílo Josefa Tvrdeho

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1981, vol. 30, iss. B28, pp. [19]-28

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106843>

Access Date: 26. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

J I Ř Í G A B R I E L

ŽIVOT A DÍLO JOSEFA TVRDÉHO

Dne 13. března 1982 uplyne už čtyřicet let od smrti Josefa Tvrdeho v mauthausenském koncentračním táboře. Protože Tvrdý, jeden z nejvýznamnějších představitelů české meziválečné filozofie, působil dlouhá léta na filozofické fakultě brněnské univerzity, chceme zde při této příležitosti připomenout jeho životní osudy a filozofickou práci.¹ (O kritický výklad jeho filozofického stanoviska jsem se pokusil ve studii uveřejněné ve *Filozofickém časopise* 1968.) Také Tvrdý sám jako historik filozofie hledal vždy ve filozofii filozofa a ve filozofovi zase člověka s určitými životními zkušenostmi, znalostmi, přáními, plány, člověka s jistou povahou, temperamentem apod.

Josef Tvrdý se narodil 19. září 1877 v Tuři u Jičína, kde jeho rodiče hospodařili na malé usedlosti. V roce 1882 se rodina Tvrdeho přestěhovala do nedalekého Rybníčka a odtud po pěti letech do Hulína; nakonec se usadila v Jičíně, kde si otec Josefa Tvrdeho našel zaměstnání jako pomocník v drogerii.²

V roce 1887 začal Tvrdý studovat na jičínském gymnáziu. Jedním z jeho tamějších učitelů byl Oldřich Kramář, herbartovsky orientovaný filozof a psycholog patřící „k několika málo metafyzikům, jimiž se může vykázat česká filozofie“.³ Kramář vedl Tvrdeho k zájmu o psychologii a lze předpokládat, že měl vliv i na Tvrdeho smysl pro otázky noetické a metafyzické. (Tvrdý později vzpomínal především na Kramářovu studii *O nevědomých představách*, otištěnou v r. 1889 ve *Výroční zprávě jičínského gymnázia*.) V kroužku spolužáků⁴ četl už na gymnáziu některé spisy Des-

¹ Jde o část větší práce věnované filozofii Josefa Tvrdeho. Některé údaje k této biografické kapitole jsem čerpal z rukopisných poznámek Josefa Tvrdeho *Data k mému životopisu*, jež mi laskavě půjčila paní Milada Tvrdá, manželka profesora Tvrdeho.

² Josef Tvrdý měl čtyři sourozence: sestry Barboru a Annu a bratry Jana a Milošlavy.

³ Josef Král: *Československá filozofie*, Praha 1937, s. 40.

⁴ Členy kroužku byli např. Vincenc Kramář, pozdější ředitel obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění, a Vilém Appelt, známý pak jako pedagogický pracovník.

cartovy a Spinozovy (Spinoza pak už zůstal jeho oblíbeným autorem), a ovšem i Nietzscheovy (Jenseits von Gut und Böse) a Schopenhauerovy (Die Welt als Wille und Vorstellung); poslední dva tehdy u nás patřili k autorům téměř módním. Celkový přehled o vývoji filozofického myšlení získával z oblíbených a často vydávaných Schwenglerových Dějin filozofie. Z domácích autorů Tvrđý studoval i práce Josefa Durdíka a ovšem — jako všichni studenti — T. G. Masaryka. (U Masaryka mu však tehdy vadil „příliš kritický způsob posuzování národního života“.)

Po maturitě v r. 1896 Tvrđý studoval na filozofické fakultě Karlovy univerzity klasickou filologii a filozofickou propedeutiku. Na filologii poslouchal přednášky R. Nováka (obhajoval pak u něho státní práci *O filozofii stoické*), J. Krále a F. Kvičaly. Filozofii studoval u Durdíka, Masaryka, Drtiny, Čády a Krejčího. Durdíkovy přednášky Tvrđého zklamaly, neobsahovaly prý nic, co by už nebylo v jeho spisech. Drtina si ho získal (stejně jako ostatní posluchače) především kouzlem své osobnosti; Tvrđý vzpomínal zvláště na jeho vášnivé zaujetí pro myšlenku humanismu. Čáda zůstal pro Tvrđého vždy „jakýmsi problémem“; nedovedl pochopit, jak „muž takového filozofického rozhledu mohl upřít na protireformačním katolicismu“. Krejčí, který se právě v roce 1896 habilitoval, mu imponoval svou kritičností a přímostí, jeho přednášky však brzy přestal navštěvovat: „Krejčí se vždy lépe četl než poslouchal.“ Tvrđý se potom pokládal především za žáka T. G. Masaryka (kterého — na rozdíl od Rádlu — považoval za výborného učitele). Masaryk mu uložil i téma státní práce: Proč učí Platón pedagogice ve spise *O státě*? Později Tvrđý napsal o Masarykovi několik studií; měl za to, že k Masarykovu dílu se musí vyslovit každý český filozof.

Během vysokoškolských studií se Tvrđý seznámil i s pracemi autora, který pak už natrvalo zůstal jeho „filozofickým miláčkem“, s dánským filozofem a psychologem Haraldem Höffdingem. Zřejmě po Kramářově upozornění četl nejdříve Höffdingovu *Psychologie im Umrissen auf Grundlage der Erfahrung*, nejvíce však oceňoval jeho spisy o náboženství: *Rousseau und Kierkegaard a Religionsphilosophie*. Domníval se, že u Höffdinga našel možnost, jak v náboženské otázce „spojit Masaryka s Krejčím, případně jít dále nad oba“.

Vysokoškolská studia Tvrđý ukončil v roce 1901 zkouškou z latiny pro učitelství na nižších gymnáziích a z řečtiny a filozofické propedeutiky pro učitelství na gymnáziích vyšších. Později získal ještě aprobaci z francouzského jazyka. Hned téhož roku vstoupil do „praktického života“: začal vyučovat na Maticním gymnáziu ve Vyškově (v roce 1907 byla tato škola zestátněna). Horlivě se účastnil i tamějšího kulturního a politického života; působil v Sokole, v pokrokové straně, v Národní jednotě pro jihozápadní Moravu aj. Brzy si za tu činnost vysloužil „kritickou“ pozornost Moravské orlice a klerikálního Hlasu.⁵ Ve Vyškově Tvrđý učil do r. 1914, kdy byl přeložen do Brna na II. české státní gymnázium. Avšak ještě

⁵ O společenském životě v tehdejší Vyškově píše např. Václav Šlesinger v knize *Zápas půl století. Boj o českou Moravu*, Brno 1946. Srov. také *Vyškovsko* (Vlastivěda Moravská), Brno 1965.

dříve, než mohl na ústav nastoupit, musel narukovat na vojnu. Celou válku pak prožil jako důstojník zdravotní služby u těžkého dělostřelectva.

V letech vyškovského působení začal Tvrdý i s publikační činností. Jeho první otištěnou prací byl doslov k novému tehdy vydání Smetanových Pamětí kněze z církve vyobcovaného (1900). Tvrdého pokus o vylíčení filozofického významu Smetanova má dnes cenu především jako určitá výpověď o autorovi samém. Tvrdý zdůrazňuje Smetanovo úsilí o samostatné a důsledné domýšlení filozofických otázek a oceňuje i jeho snahu vyslovovat se k aktuálním společenským otázkám. Mladého filozofa, který šel na studie, aby se (podle přání matky) stal také knězem, zajímalo ovšem na prvním místě Smetanovo řešení vztahu filozofie a náboženství, jeho panteismus a hodnocení významu náboženství. U Smetany lze prý pozorovat, že „pravá filozofie má s náboženstvím cosi společného“; jako nesprávný („liberalistický“) odmítá názor, že filozofie začíná až tam, kde přestává náboženství. V tomto ohledu šel Tvrdý s Masarykem proti Krejčímu; hlubší promyšlení těchto otázek však na něho teprve čekalo.

V dalších svých článcích z vyškovských let se Tvrdý zaměřoval především na psychologickou problematiku. Odrážela se tu mj. skutečnost, že v rámci tzv. filozofických věd měla u nás tehdy psychologie jakési přednostní postavení. Význam psychologie pro řešení filozofických, především noetických otázek zdůrazňovali od šedesátých let herbartovsky orientovaní, popřípadě z Herbarta vycházející autoři, později i Masaryk a první představitelé českého pozitivismu. (Řada Krejčího žáků zůstala jenom u psychologie.) V článcích *Kontrast* (1904) a *Asociace citů* (1905) mu šlo o posouzení úlohy citů v lidském životě. Tato otázka Tvrdého zajímala už z hlediska jeho „náboženského problému“; upozornil jsem už na jeho objevení Höffdinga. Ve *Volně stoupajících představách* (1908) navázal zase na Kramářovy studie o náhle se objevujících představách. Jeho poslední psychologicky zaměřenou prací z této doby bylo pojednání *O temperamentech* (1909), v němž se pokusil, vycházející z Höffdinga, o utřídění temperamentů. (V jiné souvislosti se touto otázkou zabýval v úvaze *Kantův temperament*, 1924.)

Pokud jde o domácí autority, Tvrdý v těchto příspěvcích nejčastěji odkazoval na Krejčího. Někdy s ním i nesouhlasil, např. v otázce úlohy citů mu vytýkal „jednostranné intelektualistické stanovisko“. Obhajoval však ještě Krejčího pojetí psychofyzického paralelismu; Krejčího přesvědčení, že každý duševní jev má svůj korelát v nervových pochodech, aniž by při tom bylo možno mluvit o příčinné souvislosti mezi těmito oblastmi, považoval za „nejdůležitější princip moderní vědecké psychologie“, který uznávají „všichni psychologové myslící to vážně s psychologii“. Později se Tvrdého názor na tuto Krejčího hypotézu změnil; spojoval ji pak jen s „dogmatickým pozitivismem“.

Poslední (a nejrozsáhlejší) prací Josefa Tvrdého z doby před první válkou byla *Jean Marie Guyau. Nástin jeho filozofie* (1912).⁶ Pokusil se v ní českému čtenáři přiblížit myslitele, jehož považoval za jednoho „z nej-

⁶ Stať vyšla (podobně jako další předválečné práce J. Tvrdého z filozofie) v České myslí. Před Tvrdým upozornil na Guyauovo dílo např. F. X. Šalda (ve studii *Syntetism v novém umění*, 1892).

zajímavějších filozofů pocomtovských“. Měl za to, že jeho dílo bude českému duchu blízké nejen proto, že se zabývá „tradiční českou problematikou“, tj. etikou, estetikou, náboženstvím a pedagogikou, ale i pro celý svůj charakter: pro racionalismus uznávající zároveň význam citů, pro vědeckost nebojící se metafyzických hypotéz a konečně i pro demokratismus (který Tvrđý srovnával s aristokratismem stále hodně čteného Nietzsche). Při výkladu Guyauovy filozofie oceňoval konečně i jeho výklad vzniku a podstaty náboženství a snahu učinit problém lidského života východiskem i smyslem všeho filozofování.

Zvláštní kapitolu v předválečné odborné činnosti Josefa Tvrđého představují jeho studie o keramice, znalci dodnes vysoce oceňované, např. *Vyškovská keramika a její vývoj, Slavkov a jeho výroba keramická, Lidová majolika ve Ždánicích, Die Anfänge der Habaner-Keramik in Mähren, Figurale Tonplastik aus Mähren* aj.⁷

Po návratu do civilního života začal Tvrđý učit na brněnském gymnáziu. Publikálně vystupoval na veřejnost nejdříve drobnými popularizujícími články v Realistickém obzoru. Hlásil se v nich k „českému realismu“, který chápal jako kulturní a politický proud, jenž chce v nových podmínkách (představujících stále jen „zlomek toho, co nám naši přední buditelé vystavili jako ideál“) dále pracovat v intencích předválečného realismu Masarykova.

Po rozpadu pokrokové strany bylo realistické hnutí reprezentováno Realistickým klubem a jeho Realistickou stráží. V dubnu 1920 byl Tvrđý zvolen předsedou brněnské pobočky klubu a koncem téhož roku začal spolu s právníkem K. Růžičkou a redaktorem L. Záhorou vydávat nejdříve měsíčník a potom čtrnáctidenník Realistický obzor („list přátel realismu“). V šesti ročnících časopisu uveřejnil celou řadu článků, úvah, poznámek a recenzí knih o problémech filozofie, náboženství, morálky, politiky a dalších. Dokládají nám dnes Tvrđého tehdejší společenské a politické postoje, přibližují nám názory i iluze intelektuála, který nejen s radostí uvítal vznik samostatného státu, ale který se zároveň vážně zamýšlí nad tím, co je třeba v nové situaci dále dělat, jaké jsou úkoly společenské vrstvy, k níž patří.

V realismu Tvrđý spatřoval návod, jak dosáhnout toho, aby se československý stát ubíral po cestě vedoucí k vysoce demokratické a humanistické společnosti. Avšak realistické hnutí, i když mělo ještě určitý vliv např. na učitelstvo, bylo už ve zřejmé krizi. Starý program, ostatně vždy málo určitý, v nových podmínkách definitivně zastaral; pokus o vytvoření nového v roce 1920 vedl jen k tomu, že se výrazně projeví vnitřní rozpory hnutí. Ústředním problémem, který působil na „třídění duchů“, byl názor na sociální revoluci a na socialismus vůbec.⁸ Zde měla svůj základ i roztržka mezi skupinou realistů kolem Zdeňka Nejedlého na jedné straně

⁷ Podnět ke studiu lidové keramiky mu dala paní Milada Tvrđá, dcera známého pedagogického a vlastivědného pracovníka Vyškovska, učitele Františka Balcárka (1869–1902).

⁸ Je třeba říci, že v této věci měl moravský Realistický klub a jeho Realistický obzor blíž k Rádlovu programu, tedy ke stanovisku konzervativnějšímu, reformistickému.

a kolem Emanuela Rádlu na straně druhé. Tvrdého stanovisko k této otázce čteme např. v článku *Revoluce a její povinnost* (v 2. a 3. čísle *Realistické stráže*). Revoluce je mu zde „největším problémem dneška“, a proto odmítá všechny tendence tento problém zjednodušovat. Pokouší se revoluci definovat (jako „pronikavou změnu v organizaci společnosti“), určit její historický význam, uvažuje o její aktuálnosti v českých podmínkách. Má za to, že odpůrci revoluce se neprávem odvolávají na Masaryka a s Masarykem opakuje, že revoluce může být jedním ze správných a nutných prostředků opravy společnosti. Podobně jako Masaryk hned však také dodával, že má jít o revoluci, jež se bude vyznačovat připraveností, plánovitostí, pořádkem... V některých ohledech bránil i „ruskou revoluci“; byl přesvědčen o tom, že „sovětská ústava spočívá na principu demokratickém, který nedává práva každému individu, nýbrž pouze individům mravním“. Velmi oceňoval, že mravnost individua se přitom hodnotí prací pro společnost. Tvrdého v podstatě etizující výklad sociální revoluce končí otázkou, zda je „absolutně vyloučeno, aby z dnešního demokratického nedokonalého nemohl se vyvinout vyšší demokratický a společenský řád bez cesty revoluční“. Jistý si byl v tom, že přeměna kapitalismu (s jehož kritikou se nikdy netajil) v socialismus vyžaduje mravní a kulturní přípravu; v tomto duchu pak také zaměřoval svou pedagogickou a vědeckou práci.

V Realistickém obzoru Tvrdý věnoval nejvíce pozornosti otázkám etiky a náboženství.⁹ Měl za to, že starší realismus náboženský problém nedořešil a že právě ujasnění náboženské otázky je jednou z podmínek dosažení vyšší mravnosti, a tím i pokroku společnosti. Hned v prvním čísle uveřejnil část větší úvahy *Realismus a náboženská otázka*. Odmítá v ní Masarykův teismus i Rádlovu snahu ztotožňovat realismus s vírou v osobního boha. V této souvislosti se snaží rozlišit realismus jako určitou tradici – typ českého myšlení a realismus Masarykův jako jeho „individuální variaci“. Práce v realistickém hnutí dala Tvrdému i podnět k napsání brožury *Světový názor moderního Čecha* (1923, 1925).¹⁰

Josef Tvrdý chtěl však zdravému vývoji české společnosti přispět především jako pedagog a filozof. V listopadu 1920 získal doktorát na filozofické fakultě Karlovy univerzity. Jako disertační práci podal pojednání *Syntetická filozofie*; její částí potom publikoval s názvy *Problém geniality a Filozofie náboženství* (1921). Možnost soustavné odborné činnosti filozofické spojoval s učitelstvím na vysoké škole, a v něm zase viděl příležitost působit prostřednictvím filozofie na budoucí pedagogy a kulturní pracovníky. V květnu 1922 se habilitoval na filozofické fakultě nově zřízené

⁹ V Realistickém obzoru psali o náboženství i další autoři, většinou se však spokojovali kritikou klerikalismu a úvahami o odluce církve od státu.

¹⁰ V roce 1926 byl Realistický obzor přejmenován na Pokrokový obzor a stal se (pod vedením In. A. Bláhy) orgánem pokrokové strany, která měla své ústředí v Brně. Josef Tvrdý jako člen sociálně demokratické strany se zakládáním nové politické organizace nesoúhlasil, domníval se, že jde o zbytečné tříštění pokrokových sil, z něhož budou nakonec „těžit jen lidovci nebo agrárníci“. V r. 1925 Tvrdý přešel z redakce *Obzorů* do redakčního sboru *Moravy*, „měsíčníku pro život sociální, vědecký a umělecký“. *Moravu* řídil M. Haškovec, členy redakční rady byli dále In. A. Bláha, V. Helfert, J. Kříženecký ad.

brněnské univerzity; jako habilitační spis podal přepracovanou *Filozofii náboženství*.

Hned v zimním semestru 1922–23 začal Tvrdý na filozofické fakultě přednášet. Avšak zdejší filozofický seminář, vedený tehdy profesorem Otakarem Zichem, mohl z jeho znalostí a pedagogických zkušeností těžit jen málo. Po dvou letech podali sice In. A. Bláha (ředitel sociologického semináře) a O. Chlup (ředitel pedagogického semináře) návrh na jmenování Josefa Tvrdého mimořádným profesorem, avšak profesorský sbor fakulty jej zamítl jako „předčasný“. Stejný osud čekal i nový Bláhův a Chlupův návrh z května 1925, i když se tentokrát odkazovalo na „relativně dostatečné obsazení oboru“. Tvrdý pak přijal nabízenou profesuru na filozofické fakultě Komenského univerzity v Bratislavě. V Brně potom přednášel jen v jednom semestru ročně, a to dvě hodiny týdně; šlo nejčastěji o výklady z logiky, noetiky a o vybrané kapitoly z dějin filozofie (Aristoteles, Kant, Bergson, filozofické směry 20. století, americká filozofie, filozofie u Slovanů aj.).

Do Bratislavy Tvrdý přišel na začátku školního roku 1927–28. Už 30. dubna 1927 byl tu jmenován mimořádným profesorem; řádným profesorem se stal 27. listopadu 1930. Filozofii a tzv. filozofické obory přednášeli tehdy v Bratislavě i jiní čeští učitelé: B. Tomsa, J. Král, V. Chaloupecký, J. Hendrych. Pro školní rok 1932–33 byl Tvrdý zvolen děkanem fakulty; řadu let byl členem komise učitelství na středních školách, spolupřednášel spisy filozofické fakulty; stal se členem Učené společnosti Šafaříkovy, přispíval do její revue Bratislava aj. Ve Sborníku filozofické fakulty vyšla i jedna z jeho nejvýznamnějších prací – *Teorie pravdy* (1929).⁴¹ Jako pedagog však působil nejen na zmíněných filozofických fakultách: v roce 1931 byl jmenován i pedagogickým ředitelem nově zřízené Státní pedagogické akademie v Brně (tuto funkci vykonával až do roku 1939). V Brně byl činný i v Osvětové škole, Filozofické jednotě aj.

Učitelské povolání vedlo Tvrdého k častým úvahám o práci učitele a o poslání školy vůbec. Rád také hovořil na pedagogických seminářích; přednášky, které konal v letním učitelském kursu v Kroměříži v roce 1925, vyšly později jako *Moderní proudy ve filozofii*, kurs v Popradu mu dal podnět k vydání úvahy *Filozofia a ľudské poznanie*, přednáška na sjezdu profesorů dějepisu a filozofie v Praze 1928 vyšla s názvem *Problém dějin filozofie*. Na konci dvacátých let a v průběhu třicátých let uveřejnil řadu článků v odborných pedagogických časopisech, např. Věstníku pedagogickém, Tvořivé škole a dalších. Tvrdý věděl, že škola nikdy nebyla bez nějakého světového názoru, a proto často vyzdvihoval význam filozofie pro pedagogickou práci. Souhlasil se stoupenci tzv. „čisté pedagogiky“ („krajního pozitivismu v pedagogice“), že filozofie nemůže učiteli ve školní práci nahradit vlastní odborné znalosti a pedagogické umění (podobně jako filozofie, resp. filozofie výchovy nenahradí odbornou práci v pedagogice), zároveň však proti nim obhajoval myšlenku, že učitel (zvláště když přijímá požadavek činné školy) má žákům zprostředkovávat nejen určitou sumu poznatků speciálních věd, ale i „moderní světový a životní názor“. Každý

⁴¹ *Teorie pravdy* pak vyšly i jako samostatný otisk.

učitel musí být proto seznámen alespoň se „základy všeho moderního tvoření filozofického“; jen potom může svým žákům říci, „co je v současné době opravdu hodnotné, významné a veliké“. Tvrdý přitom nezůstával u obecných proklamací významu filozofie pro pedagogiku a pedagogickou práci, ale snažil se své názory dokumentovat např. analýzou problematiky mravního chování (*Mravní hodnocení a jednání v totalitním významu*), výuky dějepisu (*Filozofie dějin*) atp.

První větší filozofickou publikací Josefa Tvrdeho po první světové válce byla studie *Jest Tyršova filozofie pozitivismem?* Tyršova osobnost ho zaujala nejen proto, že sám byl dlouhá léta funkcionářem Sokola; především mu šlo o to, aby v souvislosti s otázkou, jež se shodou okolností stala předmětem širší diskuse, vymezil své pojetí pozitivismu a spolu s tím i svůj vztah k tomuto filozofickému směru.

Také některé z jeho dalších prací byly bezprostřední odpovědí na otázky, s nimiž přicházel vývoj české filozofie: *Filozofie náboženství* (1921), *Problém metafyziky* (1922), *K diskusi o Masarykovi* (1923) aj. K napsání některých knih nacházel podněty v pedagogické činnosti: *Vývoj filozofického myšlení evropského* (1923)¹², *Úvod do filozofie* (1926), *Průvodce dějinami evropské filozofie* (1932). Největší význam mají ovšem publikace, které vznikaly propracováváním vlastního filozofického stanoviska: *Problém skutečnosti u Davida Huma a jeho význam v dějinách* (1925), *Teorie pravdy* (1929), dále *Nová filozofie* (1932), *Logika* (1937), *Kritický finalismus* (1938), *Nová renesance* (1942). Tvrdý se v nich zamýšlel nad možností vědecké filozofie (překonáním hranic dosavadní „vědecké filozofie“ – pozitivismu), jejich metod, nad vztahem filozofie a speciálních věd i jiných kulturních útvarů, nad problémem hodnot a hodnocení, otázkami filozofie dějin aj. Své knihy a články Tvrdý psal věcným, střizlivým slohem, jazykem přístupným širokému okruhu čtenářů. Jejich četné recenze svědčí o tom, že nezůstávaly bez povšimnutí.¹³ Výrazem ocenění Tvrdeho filozofické práce byla i skutečnost, že v třicátých letech se stal mimořádným (1932) a pak i řádným (1937) členem České akademie věd a umění, dopisujícím členem Královské české společnosti nauk (1932), členem Národní rady badatelské.

Několikrát Tvrdý reprezentoval československou filozofii na mezinárodních setkáních filozofů. Na jeho vlastní myšlenkový vývoj měla vliv zejména jeho účast na kongresu v Oxfordu v roce 1932; zde se totiž seznámil s teorií emergentního vývoje, kterou pak (nikoli bez jejího vlastního promyšlení) u nás obhajoval. V roce 1937 přednášel na kongresu v Paříži. Tento filozofický sjezd, konající se u příležitosti 300. jubilea vydání *Discours de la methode*, si tu zaslouhuje poznámku: Ve svém referátě *Descartes a myšlení československé* mluvil Tvrdý o okolnostech, které v roce 1620

¹² Tato knížka se Tvrdeému nepovedla; nese stopy chvatné práce, soudy o jednotlivých filozofických směrech a jejich představitelích nejsou provázeny odpovídající filozofickou analýzou atp. Na tyto nedostatky mohli pak poukazovat ti členové profesorského sboru, kteří nepáli Tvrdeho příchodu na brněnskou filozofickou fakultu (rozhodující ovšem byla jejich vlastní světónázorová orientace, jak se ukázalo např. při jednání o profesuře Vladimíra Hoppeho).

¹³ Zhodnocení Tvrdeho filozofie podal např. Ladislav Rieger v článku *Profesoru Tvrdeému k šedesátnám*, Česká mysl 1937.

mohly Descarta přivést do Prahy (soudil, že to byl především jeho zájem o výzkumy Tychona de Brahe) a o vlivu Descartovy filozofie na české myslitele. Zajímavé je však především Tvrdého hodnocení sjezdu v revui Bratislava. Pro jeho tehdejší zájem je příznačné, že si na prvním místě všiml projevů zabývajících se otázkami jednoty vědy, metodologie, kauzality a determinismu a problematikou hodnocení. K referátům o kauzalitě a determinismu poznamenal, že „v biologii čistě kauzální determinismus nutno doplnit determinismem strukturálním a novým ponětím emergentního vývoje“; přednáškám o hodnotách a normách vytýkal, že „není nikde přesně vyložen poměr hodnoty a normy . . ., jejich poměr k poznání, že se nepřihlíží k přesunování hodnot“. Nejvýše Tvrdý ocenil přednášku, kterou pro kongres připravil (v době sjezdu již zemřelý) Moritz Schlick, a to proto, že v ní hájil „filozofii (a dokonce metafyziku) proti krajnímu empirismu“ a že se v ní „vyslovuje proti indexu verborum prohibitorum“. Tvrdý měl tehdy za to, že překonat krajní empirismus lze nejspíše systematickou teorií logickou a že nejméně je k tomu povolána „husserlovská metafyzická noetika“.

Vývoj světových událostí však opět podstatně zasáhl do pracovních plánů Josefa Tvrdého. Na konci listopadu musel odejít z bratislavské filozofické fakulty. Přešel tehdy na filozofickou fakultu v Brně, jako profesor filozofie (se zvláštním zřetelem k logice a noetice) tu však mohl přednášet už jen necelý rok. Po násilném uzavření vysokých škol odešel na předčasný odpočinek. Byl to však jen konec jeho učitelského působení, vědecky se snažil pracovat dále: V letech 1940—42 vydal ještě brožuru o J. P. Vychodilovi, studii o J. A. Komenském a filozofickodějinné úvahy *Názory o hrdinství v životě společenském a Novou renesanci*. O zpracování vlastního filozofického stanoviska usiloval i dalším studiem indukce; po válce vyšlo torzo z připravovaného pojednání *Indukce a její význam* (1947).

V *Názorech na hrdinství* Tvrdý shrnul nejvýraznější pojetí podstaty hrdinství a lidské velikosti vůbec. Nešlo mu však jen o prosté poučení čtenářů; nejednou přece sám zdůrazňoval, že dějepis není „bezzájmovým popisem událostí a lidí“. Téma úvahy zvolil s ohledem na tehdejší národní a státní situaci, s přáním najít příležitost k oslovení lidí, o jejichž světovém názoru tolikrát uvažoval. Spolu s Tyršem připomínal, že hrdinové v životě společenském nebývají z rodu individualistů, ale lidé, kteří zůstávajíce v těžkých dobách věrni svým ideálům, „celek nad osobnost stávají, za volnost ducha, za nezávislost národa bojují, trpí a umírají“. V *Nové renesanci* pak přešel k složitějším útvarům: v dějinách nejsou jen velcí lidé, ale i velké epochy. Charakteristický rys renesance spatřoval ve „vážné touze po obnově života od kořenů, v nové víře v pozemský úkol života“, a proto nalézal v dějinách další období, jež se svou povahou blíží vlastní renesanci. Pro všechna tato období je příznačné stále hlubší chápání lidského života, jeho smyslu, potřeb, oceňování jeho hodnoty; zároveň však platí, že „stanovisko čistě teoretické můžeme zaujmout k renesancím minulým, budoucí renesance vyžaduje od nás jako jednotlivců, abychom k ní zaujali především stanovisko mravní“.

Jako obhájce „trvalých mravních hodnot“ byl Tvrdý v prosinci 1941 zatčen gestapem. Po krátkém pobytu v brněnských Kounicových kolejích,

keré se tehdy změnily ve věznici, byl v únoru 1942, s proslulým označením „R. U.“, převezen do koncentračního tábora v Mauthausenu, kde 13. března 1942 zahynul.¹⁴

DAS LEBEN UND WERK VON JOSEF TVRDÝ

Der Aufsatz erinnert daran, daß sich am 13. März 1982 schon zum vierzigsten Mal der Tag jährt, an dem der Philosophieprofessor der Brüner philosophischen Fakultät Josef Tvrđý im Konzentrationslager Mauthausen ums Leben kam.

Josef Tvrđý wurde am 19. September 1877 in Tuř bei Jičín (Nordböhmen) geboren. Nach seiner Reifeprüfung am Jičiner Gymnasium studierte er in den Jahren 1897 bis 1901 klassische Philologie und Philosophie an der philosophischen Fakultät der Karlsuniversität in Prag. Lange Jahre wirkte er als Mittelschullehrer, und zwar in Vyškov in Mähren (1901–1914) und in Brünn (1918–1927). Nach Erlangung des Doktorates der Philosophie (1920) habilitierte er sich im Jahre 1922 an der philosophischen Fakultät in Brünn und begann daseibst sogleich mit eigenen Vorlesungen über Noetik, Logik und ausgewählte Kapitel der Geschichte der Philosophie. Im Jahre 1927 wurde er zum Professor der philosophischen Fakultät der Komenský-Universität in Bratislava (Preßburg) ernannt und wirkte dort bis zum Jahre 1938. Gegen Ende des J. 1938 wurde er endlich Professor der Philosophie (mit besonderer Bestimmung für Noetik und Logik) und Mitdirektor des philosophischen Seminars der Brüner philosophischen Fakultät.

Vor dem ersten Weltkrieg veröffentlichte Tvrđý nur einige Aufsätze, meist über psychologische Probleme. Mit seinen Nachkriegspublikationen griff er jedoch wesentlich in die Entwicklung des philosophischen Denkens der Tschechoslowakei ein. Seit Beginn der dreißiger Jahre kann man ihn als einen der hervorragendsten Repräsentanten der tschechischen nichtmarxistischen Philosophie betrachten. Zu einer Zeit, da sich in der tschechischen Philosophie in steigenden Maße religiöse und irrationalistisch orientierte Autoren lautstark zu Wort meldeten, versuchte Tvrđý wiederholt — darin an T. G. Masaryk und die zeitgenössische weltweite kritisch-realistische Strömung anknüpfend — die Lebensfähigkeit einer Philosophie zu beweisen, die vor allem von der wissenschaftlichen Erkenntnis ausginge. Im Einklang mit seiner Definition der Philosophie als „Streben nach einer einheitlichen Welt- und Lebensanschauung“, trachtete er zur Ausarbeitung einer relativ komplexen Vorstellung von Welt und Leben beizutragen, einer Philosophie für den modernen, gesellschaftlich engagierten Menschen.

Es war bezeichnend für Tvrđý, daß ihm die Betonung der Wissenschaftlichkeit der Philosophie niemals eine Reduktion ihrer Problematik bedeutete. Die Philosophie müsse die wissenschaftlichen Tatsachen respektieren, nicht aber sich auf dieselben beschränken (auf ihre Zusammenfassung und Systematisierung); sie reduziere sich auch nicht auf eine Wissenschaft von der Wissenschaft; sie habe ihre eigene spezifische Problematik, ziele nach einer breitestmöglichen Synthese. Tvrđý überschreitet damit auf markante Weise die Grenzen des bisherigen tschechischen Postivismus (dem er gewöhnlich zugerechnet wird). Nach einer noetischen Vorbereitung (*Das Problem der Wirklichkeit bei David Hume*, 1926; *Die Theorie der Wahrheit*, 1929) gelangt er (besonders in *Neue Philosophie*, 1932 und *Logik*, 1937) bis zu einer entschiedenen Ablehnung des positivistischen „unerkennbaren Transzendenten“ und zu einer Verteidigung der Metaphysik (Ontologie). Am Beginn der dreißiger Jahre bekannte er sich zur Theorie der emergenten Entwicklung, in der er eine wesentlich strukturalistische Theorie erblickte, die die Entstehung und Spezifität neuer und höherer Qualitäten erläutert, ohne sie auf Qualitäten einer niedrigeren Stufe zu reduzieren. Viel Aufmerksamkeit widmete Tvrđý auch philosophischen Fragen der Religion, der Werte und Wertungen und der Geschichtsphilosophie (z. B. *Reli-*

¹⁴ U příležitosti 90. výročí narození a 25. výročí smrti Josefa Tvrđého byla dne 24. září 1967 odhalena pamětní deska na domě č. 8 na Tvrđého ulici v Brně. (Srov. Josef Macháček: *Josef Tvrđý, člověk a filozof*, Rovnost 24. 9. 1967.)

gionsphilosophie, 1921; Die neue Renaissance, 1941). Das Ideal der wissenschaftlichen Erkenntnis und der wissenschaftlichen Philosophie verbindet sich bei Tvrdý mit dem Ideal einer humanistischen Welt, einer „neuen Renaissance“, die zur Bildung einer Gesellschaft führen würde, dies es jedem einzelnen ermöglicht, im Interesse der Gesamtheit alle seine schöpferischen Kräfte zu entfalten.

*Zu den beliebten Handbüchern der Philosophiestudenten zählten Tvrdýs Arbeiten *Einführung in die Philosophie* (1926, 1946), *Führer durch die Geschichte der europäischen Philosophie* (1932, 1946) und *Logik* (1937).*